

ДРІВНА БІБЛІОТЕКА.

Книжочка 8.

ЧЕРВЕЧА РЕСПУБЛІКА
на
АФОНІ.

Написав

Василь Шурап.

Ціна 10 кр.

ЛЬВІВ, 1895.

НАКЛАДОМ КОСТЯ ПАНЬКОВСЬКОГО.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

01175286 (U)

*В книгарні наукового тов. імени Шевченка
ул. академічна ч. 8. можна дістати між
іншими слідуєчі книжки :*

Правда рочник VI, IX, X і XII по	2 00 зр.
„ „ XI, XIV по	1 00 „
„ „ XIII	— 50 „
„Зоря“ рочник IV, VIII, IX, X, XI по	5 00 „
„ „ XII, XIII, XIV по	6 00 „
Др Ом. Огоновский. Історія українсько- рускої літератури II зр., III	4 00 „
Др Ом. Огоновский. Studien auf dem Ge- biete der ruthen. Sprache	f 50 „
М. Вовчок Оповідання 3 томи	1 00 „
Ів. Франко Захар Беркут, образ з XIII віку	1 30 „
Куліш. Шекспірові твори ч. I	1 00 „
Ів. Нечуй. Над чорним морем	— 90 „
„ „ Кайдашева сімя	— 50 „
„ „ Сьвітогляд українського народу	— 30 „
„ „ Повісті і оповідання	— 30 „
Волод. Масляк. Поезії ч. I	1 00 „
Вас. Чайченко. Твори, ч. I. 80 кр., ч. II. 60 кр., ч. III.	— 80 „
Записки наукового товариства імени Шев- ченка, ч. I, II, III і IV по	1 00 „

2012 B. 3984 70
←☉ ДРІВНА БІБЛІОТЕКА. ☉→

Книжочка 8.

ЧЕРНЕЧА РЕСПУБЛІКА НА АФОНІ.

Написав

Василь Шурам.

Накладом Костя Паньковського.

У ЛЬВОВІ, 1895

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

6-

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека

АН УРСР

№ И 36 799

И. 32885

ГОЛОВНІ ЖЕРЕЛА.

Преосв. Порфирій (Успенскій):
Исторія Аѳона. Ч. I. Аѳонъ языческій; ч. II. Аѳонъ христiянскій, мірскій; ч. III. Аѳонъ монашескій. (Труды кiевской Духовной Академіи. 1871—1877 г.)

Того-ж: Первое путешествіе въ Аѳонскіе монастыри и скиты. Москва, 1880.

Того-ж: Вѣстокъ христiянскій. Москва, 1880.

Архимандритъ Леонидъ: Сказаніе о св. Аѳонской горѣ игумена Іоакима. (Памяти. древн. писм. 1882) А. Θ. Брандтъ: На Аѳонѣ. (Вѣстникъ Европы, 1892. г. т. I. стр. 745—784; т. II. ст. 195—237; 511—533; т. III. стр. 187—214.)

Князь Алекс. Дабича: Малороссійская обитель на Аѳонѣ. (Кіевская Старина. 1893. г. Январь.)

F allm er a u e r. Fragmente. Stuttgart, 1845.

Nathan Pischon: Die Mönchsrepublik des Berges Athos. (Raumer: Historisches Taschenbuch. Leipzig, 1860.)

I. Pfeifer: Die Mönchs-Republic auf dem Berge Athos (Das Ausland. Wochenschrift für Erd- und Völkerkunde, herausg. v. S. Günther in Stuttgart. 1893. N. 3.)

Ignacy Pietraszewski: Dziesięć lat podróży po wschodzie.

Др. Іван Франко: Іван Вишенський і єго твори. (Літературно-наукова бібліотека кн. 21—30. Львів, 1895.)

I.

Афон!... Одно слово, а як много в нїм якогось таємничого чару, як много дум і споминів будить воно в души Славянина! Як много солодких мрій навіває воно на душу, мрій чудових, як афонська природа, ясних як небо, безконечних як море. Так причарувати, так в країну фантазиї перенести можуть хиба одні ще чарівничі казки з „Тисяча і одної ночі“, або ті, котрих ми так радо слухали в дитячїм віці, казки про золоту гору, що то знаходиться ся десь далеко-далеко, за девятьма царствами, за девятьма високими горами і глибокими ріками, посеред ще глибшого моря-океана. А такою майже казочною горою представляє собі наш мужик сьвяту афонську гору ще й по нинішній день.

Памятна та гора для Славян; для руського народа вона в двоє памятна, в двоє цінна. З нею вяжуть нас спомини майже цілої тисячки лїт, бо - ж відтам отримали ми цілий ряд мужів, звісних не

лиш в історії нашої церкви. але і в історії нашої суспільної діяльності, в історії нашої давньої літератури. В часах загальної народної апатії, в добу сварок і крамолів, вони, мов ті старозавітні пророки, являли ся на рідній землі з словом заохоти на устах, з покликом до праці й борби.

Що ж се за Афон-гора, де вона?

Під полудневим небом Македонії і сусідної Греції, облита з трох сторін блакитними водами тихого Архіпелага, чи по старому назвавши, егейського моря, дрімає на вузкім півострові могуча громада гір, порослих споконвічними лісами-пра-лісами дубів і лаврових дерев — Афон. З континентом, себ то з Македонією лучить єго пасмо землі не ширше двох кільометрів. В тім місци, де та шийка найбільше звужуєсь, видко доси сліди каналу, викопаного в 480. р. пер Хр. з волі могучого, перського царя, Ксеркса, підчас єго воєнної виправи на грецьку державу, Атени. За наших часів перекопували в друге се місце учені історики і археологи, особливо-ж славний учений Нібур¹⁾. Сам півостров представляє, як сказано, цілу гро-

¹⁾ Voyage pittoresque de la Grèce. Paris, 1809 т. II стор. 145.

маду гір в шістьдесять кілометрів ширини. Ширина не всюди однакова; в найширшій місці вона виносить одинацять кілометрів. Головна маса гір разом з водним ділом знаходиться ближче східної частини півострова. Відси й розходяться в одну і другу сторону короткі пасма гір, розмежовані глибокими долинами-ярами. Східний берег більше стрімкий; тут падають скали в море прямовісними стінами, між тим як від заходу вони спускаються в низ терасами. Гори ростуть з півночі до полудня. В полудневій стороні панує найвища гора, майже 1940 м. за висока. Шпиль її — одноцільна, тверда нічим не поросла скала з однородного мармуру, що так і горить під ясним промінням заходячого сонця. Тоді вона справді схожа на казочну, золоту гору, тільки що вона тоді ще пишніша, ще величавіша, бо її тлом зелені ліси, що мов ті велити-філі в час бурі підняли ся в гору понад зеркалом голубого моря. Афон називає ся та гора, а від неї й цілий півострів.

Клімат на Афоні полудневий, теплий. Літом дощ падає рідко; його заступає цілком густа роса, що спадає тут кожної ночі. Пора дощів починає ся доперва в пізну осінь і триває цілу зиму. Другої зими люди тут не знають, бо снігом по-

рошить хіба в найвище положених місцях. На висоті 3500 стіп і вище лежить сніг цілими роками Інею ні леду не побачиш зовсім. Листя опадає тільки з каштанів оріхів, фіг і других дерев, що стрічають ся на Афоні, хоч і належать до холоднішого клімату. За те прочі дерева і корчі пишають ся зелєнію цілісіньку зиму, цілий рік. Флора розвита тут так буйно, як се можливо лиш в американських пралісах, в тропічних сильно наводнених околицях. Коли зближатись до Афона з полудневої сторони, з моря, крім білих скал, що сям і там полискують ся до сонця, не замітить око ні монастирів, ні церковних веж, ні людських осель, хоч є їх на тім кляптику землі, як муравлиних купин. Все те тоне-потапає в мори зелені, що мов умисне старає ся закрити все, відмежити від прочого світа. Рослиність півночи і полудня подали собі тут дружно руки і зробили таке чудо, що дивиш ся, не надивиш ся і власним очам не віриш. По лісах дерева досягають неімовірної висоти. Наших дубів, тополь та верб і пізнати трудно, — так вони тут розросли ся.

Доріжки, що перехрещують ся по цілім півострові, як нитки в неводі, висипані дрібною рінею і ведуть найчастійше

лісом або попід ліс. Тим то й приємно пройти ся туди хоч би і в найбільшу спеку. Дрімучий ліс і жерела погожої, гірської води, котрі за кождим кроком бють ключами і ручаями-потоками зрошують півостров, дишуть на тебе приємним холодом, освіжують повітря. Дикі цвіти, буйні трави і запашні рожі, каштани та липи, роскішні мірти, леванди і гранати наповнюють разом з запахом дикого меду бальзамічним ароматом груди, причаровують своєю красою око, своїм тихим шумом та шелестом вухо. А коли вибрати собі ще вигідне місце, деб ні гори, ні дерева не спиняли ока, тоді розкриє ся ще пишнійша картина. Як далеко скинути оком, синіє непроглядне море. А на тім морі за погідної днини видко, як на долони, зариси найдальших, найдрібнійших островів, один, другий, третій, десятий, без числа. І мов та узорчата мозайка калейдоскопа мелькають перед очима що раз то нові картини, нові явища. І цілком вони не томлять чоловіка. Противно, така безконечна різnorodність додає і оку і душі еше більше сили та зневолює его знову і знову приглядати ся з тою-ж самою свіжістю і бачністю всім тим явищам природи, що его окружають. А вечером, коли червоне, помаранчеве сонце залле своїм промінєм,

мов розтопленим золотом ліси, позолотить скали, висипле міріяди іскор на голубе море, тоді все, здає ся, мов зачароване. І не розбереш, де море, а де небо, бо одно голубе і друге голубе, одно зоряне і друге зоряне і оба зливають ся разом ген - ген, далеко - далеко. І не вгадаєш, де заходить сонце, а де сходить місяць, бо оба вони великі, червоні, двоять ся в однім і тим самім мори. І не знаєш в кінці, де ти те все бачиш, в сні чи на яві. Лиш музика монастирських дзвонів впевнює тебе у посліднім.

Всі, що були на афонській горі і потім описували її, так давні грецько візантійські, як нові і найновіші, церковні і світські писателі не можуть нахвалитись її, не можуть навеличатись краси її природи, її неба і моря. Деякі прямо одушевляють ся нею. З новіших згадаю лиш про поляка, Гната Петрашевського, що подорожував у першій третині дев'ятого століття десять літ по Восток і описав свою подорож в окремі книжці. От єго слова про Афон:

„Zachwył nagły, zdziwienie, rokosz duszy i ścisk serca, tęsknota i przyjemność razem owładnęły mną całkiem, gdym kroczył w ścieżkach li domowego zwierza i mnicha stopą wydeptanych, w ziołach aro-

matycznych, w krzewach nie prostych zarosli a kwiatów, w gaju nie drzew kolczy-
stych i na opał, lecz cytryn i pomarańcz,
po skałach ciągle i bez krzty zdolnej dla
lemieszka roli, pod szczytem w pion w niebo
wybiegłej góry, co w położeniu chociaż nie-
obszernem, bo cyplem przyładka w morze
wypchniętem, lecz tak dziwnie pięknem i
spadzisto wydatnem na błękit morza odkryty,
i tu i ówdzie wyspami w dali i pływającemi,
w białe płachty odzianemi pałacami po-
kryty, — żem osłupiał, padł na kolana,
uronił łzę już nie wiem jakiego uczucia i
począł dziękować wszechmocnemu Bogu za
nieoceniony ten dar, iż za życia ujrzałem
się w raję nieba — wiecznie mówię, że
wszystkich przepychów świata zebrane w je-
dno miejsce widoki, kwiatochowy, najoka-
zalsze cieplarnie nie wyrównają temu ogro-
dowi natury ²⁾“.

Сей опис може бути занадто фанта-
стичний, але не зовсім пересадний. Бо-ж
подібно й ваш Іван Вишенський в своїм
„Посланію Йову Княгиницькому“ не може
налюбуватись Афоном. „Въси, — каже
він, — яко святая гора раю подобна,

²⁾ Ignacy Pietraszewski: Dziesięć lat podróży
po Wschodzie, 1872. str. 73.

аеровоздушнымъ, чистотнымъ и утѣшительнымъ зефиромъ въ отлученію мира содержимая дыхающе; сія и нинѣ на-какоже оскудѣ благодать, яже отъ воздуха³⁾“.

Та найцікавійше буде для нас почути похвалу Афона з уст знову ж таки нашого земляка, ігумена дерманського монастиря на Волині, а пізнійшого єпископа Луцького, Ісаакія, котрий, пробуваючи якийсь час на Афоні, писав відтам 1814. р. 5. января, в імени пробуваючого там-же молдовлахійського митрополіта Мардарія, посланіє старшині львівського ставропигійського братства і братчикови Іванови Красовському. Там читаємо:

„Благодатию Христа моего достигъ до Аѳонской горы, опочихъ мало отъ трудовъ непомѣрныхъ ... Нынѣ увидѣхъ пристанище пречистые Матери Божія, идѣ-же веліе безмолвіе: ни еретицы клеветуютъ, ни мнящіяся христіяне-каѳолицы навѣтуютъ, ни ласканіємъ и дарми неутверженныхъ прельщаютъ, ниже прельщаемаго здѣ обрѣтають, ни воплю, ни кличу на цер-

³⁾ Архивъ юго-западной Россіи, изд. комиссією для разбора древнихъ Актовъ. Кіевъ, 1887. ст. 36.

ковъ Христову. Воистину пристанище не отъ чловѣкъ созданное, но отъ Божіяго смотрѣнія. Горы и холмы высокіе, идѣже овцы Христовы пасутся. Воистину реку, ту источникъ Яковль... убѣжище неложное, еже ко очищенію падшимъ душамъ... Къ сему притекохъ, сего лобизахъ, сему позавидѣхъ, сего вожделѣхъ многихъ лѣтъ видѣти. Се любезнымъ о Христвъ возвѣщаю, сего хвалю, сего блажу, сему поклоняюся, яко мя домѣстилъ насладитися красоты єго ⁴⁾“.

Найцікавійше для нас в тих словах те, що вони, вийшовши з уст черця, точно відповідають першому і головному принципови, яким руководили ся черці - основателі монастирів всіх часів і народів при виборі місця на поселенє. Сей принцип полягав у тім, що ніщо не в силі так міцно прикувати людського духа до вічної правди, ніщо не може так піднести єго до Бога, так за величю того Бога промовити і єї вічно на очи наводити, як вид єго величавих творів, маєстатично високі гори, безкрає море, міріади небесних

⁴⁾ Акты относящіеся къ исторіи западной Россіи. Т. IV. ст. 432—433.

світл, словом, незрівнана краса природи. Ось чому і Афон, сей кусник земного раю з так давних часів манить і манить до себе аскетів-черців.

II.

Афонську гору називають Греки, а за ними й Славяне „Сьвятою горою“ (Ἁγίου ὄρους, читай: Айонорос). Слава тої сьвятости не припала Афоні доперва в часах християнства. Афон прославився сьвятим місцем вже давно до Христа, бо ще в поганських часах. Після численних переказів стояла тут на найвисшій місці гори в протягу довгих віків золота статуя поганського бога Афона, що мала велике поважанє в доокрестних жителїв. Згодом, коли християнський елемент взяв перевагу над поганським, християнські жерці над поганськими жерцями, тоді й для бога Афона не стало вже місця в єго споконвічній оселі. Він зробив місце християнському Богови и єго сьвятим, а черці, щоб затерти всі слїди давнього поганства, почали й давнїйшу сьвятість гори приписувати християнським фактам. Се дало товчок до ще численнїйших, нових, християнських оповідань і легенд про початок Сьвятої гори і єї славу бувальщину. До найбільше розширених належать дві ле-

генди. Після одної, Ісус Христос, пробуваючи на фенекійським побережю, вибрався раз морем в Халкидію, щоб подивитись на ту прославлену, чудесну афонську гору. В сьвятім письмі про се ні словом не згадує ся. Друга легенда не згадує про ту подорож Ісуса Христа, тільки каже, що по Христовім Вознесенію прийшла на Афон Пресьвята Діва Марія і з таким одушевленем почала проповідувати тут єго науку, що від єї слів повалили ся всі поганські божки⁵⁾. З того часу стала Пресьв. Богородиця покровителькою Афона і афонських черцїв і прославила се місце чудами. Для того й церква в головнім афонським городї, Кареї, мати всіх прочих афонських церков, остає під покровом Пресьвятої Діви. Не лишнім буде тут замітити, що та друга легенда згадує ся з поганськими переказами про істнованє бога Афона і з наведеними вже словами Ісаакія, котрий називає Сьвяту гору „пристанищемъ пречистые Матери Божія“

Всі легенди, як з поганських, так і з християнських часів, остануть ся для

⁵⁾ Гл Авдотья Глинки: Жизнь Пресв Дѣвы Богородицы, изъ книгъ Четвы-Миней. Москва, 1869. ст. 134—138.

нас тільки легендами, так як вони не ґрунтуються на ніяких історичних подіях. Як би там ні було, певне лиш те, що Афон дуже скоро, бо вже в перших віках християнства здобув собі загальне поважане в цілій східній православній церкві і став ся метою подорожий для тисячів славянських і неславянських, православних і католицьких прочан-богомольців поряд з Єрусалимом, Вифлеемом і другими сьвятими місцями. Ні проби єретиків, ні заходи Латвіян, щоб опанувати Афон, не повелись. Він був зразу і остав ся доси центральним зборищем орієнтальних правовірців. Тут вони наче в себе дома. Тут віхто не перешкаджає богомольцям в їх релігійних практиках, ніхто над ними не насміхає ся, бо тут, як каже Ісаакій, „ни єретицы не клеветуют, ни мнящієся християне-каѳолицы навѣтуют, ни ласканіємъ и дарми неутверженныхъ прельщаютъ“.

Цікаво і те, що жєнщинам сюди вступ заборонений. Котра з них відважилась би туди зайти, та після афонського повіря вже від одного воздуха впалаб на місци трупом. Після уставу, списаного за візантійського цїсаря Мануїла I. Комнена (1143—1180. р.), а походячого ще з часів Константина IX. Мономаха (1042—1054 р.)

не вільно було заходити сюди не тільки жінкам і дівчатам, але й дітям і безбородим молодикам. З записок Доменціяна можна довідатись, що безбородих черці проганяли з Афона, наче оглашених. Тепер сей устав не виповнює ся вже так остро і точно, як бувало, та все-ж таки і нині жінкам і дітям на Афон заходити не вільно.

III.

Представителями первісного, острого способу життя по уставу св. Афанасія вважають доси анахоретів. Вони живуть по більшій часті в келїях та печерах, групуючись довкола монастиря св. Анни. В печерах, що займають часом лиш два три квадратні метри простору, так що й повернути ся в них трудно, проводять ті від цілого світа відокремлені затворники день і ніч на молитві і побожних думках, пригноблюючи своє тіло постом і бичованєм, поки не попадуть в стан певного рода екстази або нетями. Щоб зовсім не сходити ся з людьми, щоб як найдовше оставати ся в стані споводованім молитвою, постом та бичованєм, вони дуже рідко виходять із своїх печер, хоч би навіть до церкви. Братчики з сусідних монастирів подають їм скупу, убогу поживу.

Киновіти (*κοινός βίος* — спільне жите) різнять ся від анахоретів годовно тим,

що не ведуть такого пустинного, самотного життя але живуть громадами по монастирях. В прочім вони піддають ся всім монастирським принципам так само як і анахорети. Вони ходять два рази в день на молитву до церкви. Довгі і часті пости виключають для них зовсім потребу м'ясної поживи; вино і риба дозволені тільки три рази на тиждень. Через три дні в тиждні киновіти живлять ся по два рази в день, через останні три дні тільки по рази. Сьвіжої риби, хочби і в м'ясниці, не їдять часто. Довкола Афона море постійно бурливе і дуже глибоке; тим то їй не легко черцєви прийти до сьвіжої риби. За те вже сушеної є в них весь час недостатком. М'ясо вільно споживати в ряди годи лиш одним ідіоррїтмікам, котрі в загалі живуть дещо свобіднійше, не цураючись навіть деяких приємностей життя.

Устав, якого придержують ся киновіти, приписує для всіх без різниці однаковий спосіб життя, однакові занятя, цілковиту рівність в одежи, поживі і сповнюваню головних обовязків і всіляких фізичних робіт, як управа рілі, рубане дерева і т. п. Крім того черці займають ся в новійших часах всяким ремеслом, вирізують з дерева або рога невеличкі хрестики, образки, чотки, вистругують

ложки працюють по винницях, плакають пасіки, садять помаранчі, оливні дерева і оріхи, вкінці вирабляють найрізномордніші дорогіцінні масти з зіля, якого богато-богато находить ся на Афоні.

Житє афонських черців, як бачимо, було справді вельми аскетичне. Було, кажемо, бо згодом вони намагали ся, чим раз то більше звільнювати ті пута, що їх самі колись на себе наложили. Їх житє ставало ся, що раз більше вибагливе, що раз то вигіднійше, розуміє ся, відповідно до матеріяльного стану чи то поодиноких черців чи монастирів. Вже на початку XVII. в. натякає Іван Вишенський в своїм посланію Йову Квягиницькому на той новий зворот у способі чернечого житя: „Хотай — пише він — во святой горѣ мировати и терпѣніемъ укоснути, или буди желѣзнъ, или сребренъ, еже толковати не хочу, вѣси бо сію притчу“⁶⁾. Значить, вигідне житє не було чимось незвичайним на Афоні, коли воно там війшло аж в пословицю. Помимо того много афонських черців заховує ще й нині остру аскезу.

Самих великих, головних монастирів

⁶⁾ Ор. cit. ст. 36

є нині на Афоні дваццять: десять по вхіднім боці півострова, а десять по західнім. Вони лежать звичайно на побережю, або на склонї гір посеред темних лісів, або вкінці між горами по глибоких ярах. Монастирі нагадують своєю будовою середновічні, романтичні замки, а кожний з них з безконечним числом келій, з численними побічними будинками і окружаючими їх каплицями похожий на якусь колонію. До кожного такого монастиря належить ще по кільканайцять осель, де живуть по два по три черці, пару церков і без ліку печер, що знаходять ся по над берегом моря, то на шпилі високих гір, то по глибоких і темних ярах. Вибір місця на оселю відповідає фантазії поодиноких черців. Сей радби бути як найблизше до Бога, тому й поселює ся на горах трохи що не під самим небом; другий, не знавши вже як корити ся, як принизити ся перед Господом, спускає ся в глибокі яри, ба ще й там паде ниць на землю, щоб бути на рівні з тим червом, що то не бачить ніколи ясного сонця.

Більше число печер називають тут скитом, а всіх черців що живуть по печерах і монастирях, буде звиш пяти тисяч. Вони причисляють ся до різних народностей. Сербів та Болгар є найбільше

в Зографі і Хиландарі; в других монастирях має перевагу грецький елемент. Великороси мають свій монастир Руссікон, Малороси св. Ілії. Вони живуть і по всіх других монастирях, так само як і другі Славяне.

В головнім городі Афона, Кареї, має кожний монастир свої посїлости, поле, свій дім, де живуть настоятелі монастиря, свої келії і крамниці. Келії віднаймає монастир тим черцям, котрі бажають собі жити в городі, а крамниці беруть в наєм купці. І сидить же їх тут, сидить без міри! Цілий город — одна довга, вузка улица, забудована в два ряди низенькими домами. І стоїть дім при домі, а що дім то крамниця. Тут кравці, там швець, а там всякі припаси і зваряде; тільки життя, руху тут не стає, лиш гробової тишини не перерве тут ніщо, крім шуму близького потока, ніщо, крім стуку аршина або важок, — десь-колись тиха, на півголосна розмова. Лиш в суботу, себ то в день ярмарки, коли зі всіх сторін Афона посходять ся в Карею черці з виробами свого домашнього промислу, робить ся тут трохи голоснійше. А там — знову тихо, знову пусто....

Карей лежить трохи оддалеки від моря, в розкішній, гірській кїтловині і

славить ся столицним городом чернечої держави. Тут, як сказано, живуть настоятелї всіх монастирів, тут находить ся собор Пресв Діви Марії, що належить до цілого півострова і удержуєсь коштом всіх монастирів, тут вкінци є місце побуту всіх властей.

Устрій чернечої держави на Афоні є цілком республїканський. Заступники дванайцяти головних монастирів, вибрані рік - річно, складають раду, парламент. Однак парламент сходить ся лиш в дуже важних випадках або тоді, коли првходить ся рішити яку справу, що дотичить цілого Афона, всіх афонських черцїв. Постійну власть репрезентують на Афоні чотири архонти (*ἐπίστατοι*), котрих вибирають черцї чотирох найбільших монастирів: Хиландара, св Лаврентія, Ватопеда та Івірону. Один з тих чотирох архонтів буває що року проепістатом (*πρῶτος*). Він живе в Кареї, тому й місцевий монастир має назву: протатон.

Державна печатка складає ся з чотирох частий: кождий архонт має в себе одну. Коли вони що небудь ухвалять, напишуть і покладуть печатку, тоді така ухвала обовязує всіх мешканцїв Афона. Противно - ж всякі постанови булиб неважні, колиб тільки один архонт чому

небудь супротивив ся і не дав свого кусника печатки.

Архонти роблять суд черцям, полагають спори поодиноких монастирів і заступають Св'яту гору перед всіми церковними і світськими властями, котрим вона підчинена, перед царгородським патріархом і турецькими агами, котрих султан посилав на Афон з невеличким відділом арнаутів. Аги також пробувають постійно в Кареї; вони збирають податок і глядять, щоб черці не запускали ся в яку небудь ворожу для турецького правительства політику. В чернечі діла аги зовсім не вдають ся, лишаючи їм повну свободу. Афонські черці посилають що року одного посла до царгородського патріарха, котрого значене в посліднім часі значно скріпило ся. Другий посол заступає чернечу ресублику перед митрополітом і пашею в Солуні. Поліцейська служба на Афоні належить до арнаутів (буде їх коло трийцять), прибраних в гарні народні одяги. В кождім монастирі живе їх по два, по три.

IV.

Розцвіт Афонської республіки припадає на часи існування візантійської держави. Від самого початку аж до упадку Царгорода візантійські цїсарі піклувалися афонськими монастирями боронили їх перед напастями ворогів і обсипували всякими привілеями, землями і щедрими дарами в грошох, церковній посуді та книгах. Вони виймали їх навіть з під зверхної власти царгородських патріархів і солунських єпископів, так що були часи, коли червеча республіка була справді самостійна, багата, могутча. Щоб доказати се фактами, вкажемо лиш на кілька примірів дружних відносин візантійських цїсарів до Афона; при тім будемо держатись хронологічного порядку.

Коли в IX. в. сусїдуючі з Афоном жителі почали непокоїти мирних черцїв рубанєм лїса і випасом худоби на афонських горах, цїсар Василь I. Македонський (867—886. р.) взяв їх під свою опіку особним окружником з 885. р. і забезпечив перед повими пакостями. Коли-ж

і се не помогло, его наслідник, цісар Лев VI Мудрий (886—911. р.) виймив їх з під власти дотичного єпископа. Цісар Роман I. Лакапен (921—944) бере їх в заштиту перед шайками Сараценів, котрі опановавши в той час остров Крету, частинами нападами трівожили і грабили афонські монастирі. Він помагає черцям побудувати з каменя великий монастир Хиропотам і укріпити его високими башнями. Лиш за его просьбою патріарх дав сему монастиреви своє благословенство, як про се згадуєсь в его-ж булли з 924. р. Завдяки сему цісареві черці не лиш поспекались непрошених сараценських гостей, але й отримали в додатку щедрі наділи і дари. Никифор Фокас (963—969. р), як сказано повисше, побудував своїм коштом монастир св. Лаврентія і обезпечив его істнованє. За его то радою св. Афанасий дав черцям першу тривку організацію. Новими і ще більшими наділами та привілеями обдарував Афонітів цісар Ісаак I. Комнен (1057—1059. р.). Він увільнив їх від всіх податків і зробив незалежними від царгородських патріархів і дав їм нову світську організацію, якою вони користують ся доси. З того часу черці, любимці цісарів нікому не підчинені, жили собі спокійно під їх опікою,

правили самі собою без огляду на всі другі власті, бо вся власть з ласки цїсарів спочила в їх-же руках. Тільки висвячуване черцїв та діаконів не належало до них. Ся одинока власть оставала ся в руках єпископа в Єрисї, котрий і титулував себе єпископом Афона. Донева згодом коли царгородські патріархи здобули собі на ново власть над Афоном, вони передали в руки єпископів Єрисї і всі другі права. Варто ще згадати, що в тім часї, коли, за панованя цїсаря Комнена, повстав на Афонї перший славянський монастир, побудували собі монастир тут також Латвіяне. Поселенє послїдних було причиною пізнїйших сварок і неспокоїв, що скінчили ся остаточно побїдою православних. Невдовзі потім появилася в околиці Афона якась розбишацька ватага. Вона так доскулила спокійним афонським черцям, що ті, дарма що православні, були спонукані звернутись за обороною до самого папи Інокентія III. Завдяки єго буллі з 1204. р. вони дістали підмогу і увільнили ся від напасних грабіжників. По тих коротких часах заколотів настала для черцїв щасливїйша доба за панованя Михайла VIII. Палеолога, котрий прогнав з Царгорода Латвіян. Він і єго наслїдники відносились до черцїв завсїгди дуже дружно

і прихильно, признаючи афонській республіці всі давніші права, привілеї і свободи або обдаровуючи їх новими. Не так поступив собі лиш один цісар Андронік, підчинивши їх в друге під власть патріарха Філотея. Але й се вийшло черцям радше на користь, як на шкоду, тому що Філотей усунув вкінці погубні спори, що почались на Афоні за царствования Степана Душана Сильного між грецькими і славянськими монастирями по причині богумяльства. Причину нових і ще погубніших спорів подала пізнійше нова єресь гезіхастів. Ті спори притихли доперва в 1361. р. Найбільшою опікою, найревнійшим старанєм окружав афонські монастирі цісар Іван VI. Кантакузен (1341—1355 р.), один з найславнійших мужів послідної візантійської доби. Він жив за молоду черцем в афонським монастири Ватопеді і вславив ся вже тоді ученостю, завдяки котрій дістав ся до Царгорода на цісарський двір. Великі заслуги зробили того простого черця першим міністром Палологів, — зручні інтриги винесли єго на престол. В протягу цілого свого царствования він оставав ся в тїсних зносинах з Афоном. В тїм часі не було в візантійській державі монастиря, котрий не отримав би від него щедрих дарів. Та най-

більше дарів, найбільше ласк посипалось з рук того цісаря благодатним дощем на Афон, поки в кінци він сам, утомлений політичним житєм, незадоволений цілим сьвітом, не взяв на себе волосінниці і не знайшов знову захисту в монастири Батопеді, звідки й вийшов колись до сходу сонця своєї слави і блиску. Тут він списав під кінець життя свої „Записки“. Єго син, Матій, пішов слідом свого батька; він також упокоїв ся в монастирській келії на Афоні. Цісар Олексій Комнен III. побудував черцям новий монастир св. Діонизія в 1375 р., а й послідні володарі окружали Сьвяту гору не меншою опікою, як їх попередники, до самого упадку візантійської держави.

Тим то й не диво, що афонські черці, живучи посеред таких спріяючих обставин і умов, під такою опікою, могли безжурно посвятити ся духовним і сьвітським наукам, могли плекати свою літературу і штуку. Не диво, що їх бібліотеки, хоч окрадені через половину, ще й тепер імпонують ученому сьвітови своїми дорогоцінними скарбами. Вони-ж збогачувались в протягу цілих віків дарами візантійських і славянських володарів, дарами поодиноких учених мужів. Афонські школи були в своїм часі огнищем науки

для цілого орієнтального православного світа. Вони манили до себе людей, посьвячених науці, з цілої Греції, Славянщини і других земель Європи. І виходили з тих шкіл мужі, що присьвічували цілому християнському світові своїм побожним житєм, цілому вченому світові своїм знанєм і образованием. На Афоні починали свою кар'єру трохи що не всі найзнаменитші достойники православної церкви, трохи що не всі найвидатніші писателі візантійських часів. В ряді царгородських патріархів бачимо таких Афонітів, як Каллїст і Філотей, Максим IV. і Ніфонт. Два послідні виступають вже по приході Турків. З Афона вийшов згаданий Іван Кантакузен, а що вже писателів Афонітів, то тих було без ліку. Ними засипував Афон не лиш цілу Грецію, але й цілу Славянщину в давнійших і новіших часах. В доказ того, яку велику зручність і знанє приспорили собі черці в письмі, достаточного буде пригадати, що Афоніт по імені Ісаїя довершив 1371 р. дуже трудного перекладу творів Діонізія Ареопагіта, котрі вельми причинили ся до усвершеня чернечого життя⁷⁾.

⁷⁾ А. Востоковъ : Описаніе русскихъ и славянскихъ рукописей Румянцевскаго музея. С. Птрб. 1842. N. XCIII ст. 161—162.

Не диво далше, що Афоніти мали при таких обставинах, при такім науковім значеню, також великанський вплив на славянські землі, поперед всего на Сербію і Болгарію, а потім, вже по унадку Царгорода, і на нашу Русь. Сербія дістала з Афона перших своїх єпископів, а й пізнійші сербські єпископи і архієпископи, одві походили з Афона, другі жили там яквись час простими черцями. Відтам вийшло много перших сербських писателів, там треба шукати жерела сербської просвіти й науки. Те саме можна сказати й про Болгарію, котра ще в найновійших часах, бо в другій половині XVIII. в. отримала з хиландарського монастиря першого воскресителя завмершого літературного життя в особі Паісія, що в 1762. р. написав славну історію болгарського народа, виводячи на сьвітло дня мракою вкритих земляків. Єго твір, хоч і непечатаний, ходив з рук до рук в рукописі, подібно, як в нас „Исторія Руссовъ“, запалюючи в душах Болгар іскру національної сьвідомости і патріотизму. Другий піонер національного відродження Болгар, Стойко Владиславов, пізнійший єпископ Софроній, був учеником Паісія.

Полуднево-славянські володарі зрозуміли, видко, значене і користи живо-

творного впливу Афона на їхні держави, бо заявляли черцям постійно свою вдячність ділами. Основатель сербської держави. Степан Неманя, попрацювавши доволі для добра свого народа, зрікає ся 1197. р. престола і йде на Афон, щоб там на старости літ доживати віку. Проживши два роки в монастири Ватопеді він підносить з руїн хиландарський монастир, вивіновує єго щедрими дарами і живе в нїм ще вісім місяців під чернечим іменем Симеона. Тут і постигла єго смерть; він помер в 1200. р. Дальшу опіку над Афоном обіймає єго син, сьв. Савва, котрий за приміром вітця постриг ся також в черці в монастири Ватопеді і жив якийсь час на самоті, анахоротем. Сьв. Савві завдячують славянські монастирі на Афоні свій первістний устрій, такий сам, який грецькі монастирі отримали скорше з рук сьв. Афанасія. Афонський монастир Сімопетра побудував 1373. р. рівно ж сербський деспот, Іван Угlesh.

Так опікувались Афоном славянські володарі до упадку візантійської держави; по упадку Царгорода та опіка подвоїла ся. В афонських монастирях зберігає ся доси много-премного грамот трохи що не всіх сербських, болгарських і великоруських володарів, котрі по части будували

на Афоні нові монастирі, по часті обновили старі. обезпечуючи їх існуванє. Та й самі Турки відносили ся зразу до черцїв дуже ласкаво⁸⁾. Черці, сподїючись неминучого упадку Царгорода, вислали задалегідь своїх послїв до Бруссї і вимовили собі в Турків охорону всїх своїх свобод і привілеїв. Великодушні султани лишили їм повну самоуправу і відносились до них завсїгди з великим поважанєм. Султан, грізний Селїм II. н. пр. висвїдчив їм таку ласку, якої не повстидав сяб перший - лїпший володар христїянського сьвіта. Він відбудував усї погорілі афонські монастирі, другї запоміг, та увільнив від всїх податків. Готовлячись до борби з своїми братами, він зробив обїт по щасливій побідї вибратись пішки на Афон. І справді, побїдивши він дотримав слова. Раз тїлько Турки стягнули на себе ганьбу, ограбивши Афон в 1534. р. Однак завданї черцям страти надолужили опїсля в троє славянські володарі і тисячі богомольцїв.

На перший погляд здавалось би, що при таких обставинах упадок Царгорода не повинен би відбитись шкідливо на чер-

⁸⁾ Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches. T. I. ст 700.

нечій республиці. Вона - ж, стративши одних опікунів, цїсарів, знаходила зараз же других добродїїв в Славянщинї, ба й Турки, як сказано, не дуже то єї придавляли; значить, все сприяло дальшому зростови і розвоєви Афона. нїщо не спиняло єго. Правда, так воно й було. Матеріяльно, числом монастирів та черцїв афонська республіка процвітала довго ще по упадку Візантії, але єї культурне значенє чим раз то більше слабло і слабло, єї вплив на славянські народи з дня на день зменшав ся і щезав, а хоч коли небудь ще й проявляв ся, то се було лиш випадково, спорадично. Таких султанів, як Селїм II., було небогато. Єго наслідники, правда, також не вдавали ся нї в чернечу управу нї в релїгійні справи черцїв, але й велїли платити собі за все високі податки: від кожного монастиря і кожної печери від кожної келїї і кожного черця. А відки-ж на те все роздобути гроша, коли дохід з дарів всего не покриє? Прийшло ся черцям самим крутити головою, прийшло ся їм самим на грїш працювати. Нїколи їм тепер рити ся в книгах, годї вже їм на молитву посвѣчувати час. От і взялись черцї за практичнійші занятя: взялись за хлїборобство, почали плекати сади і заводити пасїки,

кинулись і до ремесла, — словом, посвятились всему, крім одної науки, бо та тепер стала непоплатна. Наукою і літературою займалися тільки одиниці; вони так і підупадають. Не кінець на тім. З увадком наук слабне далі й давнійший вплив Афона на славянські держави, тим більше, що й самим Туркам згодом сей вплив не дуже-то був по душі. Таж Турки в протягу довгих віків уважали одинокою цілею свого посланництва на землі — основати одну велику космолітичну державу, котраб ісповідувала одну правдиву Магометову віру⁹⁾. Як-жеж могли ті самі Турки рівнодушно дивитися на релігійно просвітний вплив Афона на Славянщину, як могли терпіти єго ще й тоді, коли черці стали надуживати єго в чисто-політичних цілях? Треба сказати, що Афоніти вже під кінець істновання візантійської держави вдалися в безкорисні церковні спори і політику та потонули в так званій „візантійщині“. Турецьке правительство, боячись лихих наслідків червечої політики, ужило своєї власти, поки се ще було можливе і вко-

⁹⁾ Гл. в чеській журналі „Květy“ за 1890. р. (ч. 1—2.) статю Тужімського про перших воєскресителів Болгарії.

ротило за здалегідь небезпечний вплив Афона на сусідів.

Тим робом істинване черцїв було забезпечене, але їх значене поза Афоном ослаблене і підорване. Їм повело ся зберегти національну і релїгійну самосвідомість, однак самі вони не поступають з того часу ні одним кроком наперед в своїм умисловім розвою, вони стоять тепер на тїм самім щєбли, що і все проче православне духовенство Коби тільки жити! — таке в них остало ся гасло.

V.

Свобода, якою користувала ся афонська республіка за часів перших турецьких султанів, лишила ся за нею, вкорочена потрохи, й пізнійше, тільки що тоту свободу приходило ся черцям оплачувати що раз більшими і більшими дачками. Мало-по-малу ті дачки зросли до тої степені, що звичайні доходи з господарки, ремесла і посторонних дарів не могли їх покрити. Тут черці й починають вибирати ся рік-річно в славянські землі, починають скитати ся за милостинею, а ті виправи і скитання черців — се послідна і одинока нитка, що вяже в пізнійших часах Афон з славянськими землями, се той одинокий, ізольований дріт, що уможливлював ще дальший вплив, котрий ще від часу до часу, мов електрична струя, прояснював ум, крідив духа, будив неодного з просоня. Тої струї не в силі була спинити ніякими греблями могуча рука султанів; ніякі ножиці не могли вже протя-

ти того дроту, котрим тоті струї плили. В тих ото часах вандрівок і скитаня сходять ся Афонїти безпосередно і з нашою Русею -- Україною, сходять ся якраз вдобі наших релігійних спорів і борб, що були визвані першими серйозними пробами заведеня увії на Русі і продовжали ся ще довго-довго по першій Берестейській пробі.

Слїди давнїйших зносин Афона з полудневою Русею стрічаємо вже в першій половинї ХІ. в. Перший наш земляк, що ходив на Афон, се сьв. Антоній з города Любеча. Вибравшись туди за молодих літ, він жив там якийсь час черцем, відтак за радою свого ігумена вернув ся знову на Русь і вибудовав монастир Квіво-Печерської Лаври. Черці того монастиря держали ся зразу уставу афонських анахоретів. поки не усунув єго сьв. Теодозій запроваджуючи, знову-ж таки за приміром афонських киновітів, спільне, монастирське жите¹⁰).

Хоч історія не записала імен пізнїйших Українців — Афонїтів, то все таки годї казати, що примір сьв. Антонія не знайшов більше наслідувателїв. Найкра-

¹⁰) Dr. J. Pelesch: Geschichte der Union. B. I. ст. 228.

щим доказом того служить та обставина, що вже в XIV. в. бачимо на Афоні окремий монастир Руссікон, котрий в протягу трох віків був захистом для руських черцїв, — Великоросів і Українцїв. В XVIII. в., а саме 1756. р. уроженець Полтави. Паїсій Величковський, основав на Афоні для Українцїв окремий монастир св. Ілїї. Паїсій Величковський, втікаючи перед нагінками Поляків і латинського духовенства, бажав знайти собі спокійне місце в Києво-Печерській Лаврі, але коли й тут не знайшов єго, вибрався в монастир Пантократора на Афоні. Той сам гнет і релігійні переслїдуваня, що вигнали Величковського з вітчизни, досягли в другій половині XVIII. в. свого зенїта і скінчилися трагічною Колївщяною, спонукали не одного Українця покинути в розлуці сімю й вітчизну і втікати з одною душею як найдалше з поля програної битви. В кого тїла ще яка-така іскра надїї, в кого завзяте було більше від прожитого горя, — втікав звичаєм своїх дїдів-прадїдів за Дніпрові пороги, в Сїч, щоб там дождити кращої доби, щоб там разом з другими, такими-ж як він сам, сіромахами готувити ся до „слушного часу“. Другі, мирнійші та податливійші йшли в монастирї доживати віку. Таких і коло Паїсія на

Афоні зібрала ся чимала громадка. А що вона з дня на день росла і втікачів напливало що дня чим раз то більше, Паїсій переніс ся з ними, на власні їх просьби, в монастир св. Равноапостольного цїсаря Константина. Коли-ж вкінци і тут було для них потїсно, він основав для своїх земляків за дозволом монастирського начальства Пантократора окремиї монастир сьв. Ілії, котрий існує побіч Руссікону на Афоні по нинішній день. Сей монастир піддержували і спомогали дальше щедрими дарами подунайські козаки і чорноморці, а оба, так Руссікон як і Ілїїнський монастир, оставались і остають ся під опікою тисячів богомольців і великоруських володарів від часів великого князя Константина Миколаєвича, котрий бувши на Афоні, перший навідав ся до руських затворників-черців.

Зносини Руси з Афоном, як бачимо, не були випадкові, хвилеві; вони тревали постійно і без перерви. Часом, правда, ті зносини були слабші, так що і трудно було їх замітити, але за те бували частїйше і такі хвилї, коли вони звертали на себе загальну увагу. Добре, — скаже не один, — але де-ж той вплив Афонїтів на Русь — Україну і яку користь вона ма-

ла з тих зносин, коли люди, котрі могли з пожитком працювати дома, забирали ся з своєї вітчизни і пропадали для неї? — Та хиба-ж се знов правда? Хибаж пропав для Руси от хочби й перший наш Афоніт, св. Антоній, котрий зживши ся на Афоні з правилами острого чернечого життя старав ся примінити їх в себе дома і поклав перші основи монастирського життя на Руси? А таких случаїв було й більше, що наші ходили на Афон наче в школу на науку і, вернувши ся відтам, добивали ся в нас дуже часто найвиднійших становиск в гієрархії. Зразу робив се кождий на власну руку і на власний кошт, але згодом ціле духовенство зрозуміло, здає ся, велике значенє афонського образования, скоро, вважаючи єго добрим, само зажадало, щоб молодих і спосібних людей посилати на Афон вчити ся богословським наукам. В Луцькім збірнику „Совѣтовавій“ п з. „Рада и способъ, яко въ народѣ Россійскомъ (sic!) вѣру и догмата церкви всходней заховати и рости, — абы Митрополитове и Епископове не уставали“¹¹⁾ читаємо під н ром 22 таке:

¹¹⁾ Памятники изданные временною комисією для разбора древнихъ актовъ высоч.

„Послати до патріархи константинопольскаго по благословеніе, помочъ и раду и на святую Аѳонскую гору послати вызвати и припровадити преподобныхъ мужей Россовъ, межи иными блаженныхъ Купріяна и Іоанна порекломъ вишенского и прочіихъ тамо обрѣтающихся вжитіи и богословіи цвитущихъ. Потреба ёсть духовная, абы и россовъ маючихся истинно ко житію добродѣтельному послати на Аѳонъ яко въ школу духовную“ (стр. 247—248). Се „Совѣтованіе“, написане в 1621. р., по приверненію православної митрополїї в Київі, котра цілх 25 літ була необсаджена, представляє для нас великий інтерес не тому, що воно так і остало ся тільки мудрим „совѣтованіємъ“ на папери, але радше тому, що воно є документним свѣдоцтвом тодішних змаганъ нашего духовенства до того ідеалу, яким був для него сьвященник з афонської школи.

А хйба-ж мало маємо Аѳонїтів, звістних в історїї нашої давної літератури? Помінаючи вже чужинця Максима Грека

учрежд. при кїевскомъ подольскомъ и волинскомъ военномъ ген. губерн. Т. I изд 2 Кїєвъ 1848. „Совѣтованіе о благочестїи“, ст 224—251.

з XVI. в., що впрочім трудився в користь великоруської літератури, бачимо в пізніших часах цілий ряд наших церковних писателів і полемістів, знаних під іменем „святоторців“. Такими виднійшими святоторцями XVII. в. були Кипріян, Йосиф і Фікара. Кипріян, той сам, про котрою згадуєся в повисше наведеном уривку „Совѣтованій“, перекладає Івана Златоустого поясненія посланій св. Павла (1623. р.) Йосиф поправляє і вигладжує переклад сего-ж Івана Златоустого „Бесѣдъ на дѣянія св. Апостолъ“, довершений „клириком церкви Львовскія и дидаскаломъ греческаго языка, Гавріиломъ Доротеєвичемъ“ (вид 1624. р.) Інок Фікара видає для виленьского братства молитвослов п. з. „Вертоградъ“ (1620 р.). Однак найпочетвійше місце поміж всіми святоторцями першої половини XVII. в. займають два наші близьві земляки, Галичани, Іван Вишенський і Йов Княгиницький. Діяльність першого, як звичайно писателя, була більше теоретична з сильною полемічною за красою. Інакше й не могло бути; він жив далеко від вітчизни, далеко від тих релігійних спорів і непорозумінь, з якими, щоб так сказати, кладовилися спати і вставали его земляки, котрим він писав свої в кождім разї гарні і цінні „послання“.

По нїм лишило ся всіх письм вісімнайцять. Більше практична і реформаторська була діяльність єго сучасника, Йова Княгиницького. Сей, поживши якийсь час на Афонї, вернув ся на Русь і заслужив ся чимало зреформованем монастирів в Уневі, Дерманї, Угорниках і в Печерській Лаврі, а найбільша і найважнїйша єго заслуга — то основанє „Скита“ коло Маняви. Йов Княгиницький оставав постійно в зносинах з своїм товаришем, Іваном Вишенським. Оба вони, так сказатиб, доповнювали один другого в своїй діяльності на церковнім полі ¹²⁾).

Крім тих писателїв і мужїв, котрі зазначили свою діяльність виднїйшими ділами, стрічаємо на документах XVI. і VII. вв., що відносять ся до церковних справ на Русь, дуже часто підписи Афонїтів і то не тільки руських але й грецьких. Всї вони, як могли і де могли ставали по сторонї Русинїв в їх борбі за руську церкву.

¹²⁾ Про Івана Вишенського гл. студию дра Івана Франка: „Іван Вишенський і єго твори“; про Йова Княгиницького гл. працю д-ра Юл. Целевича: „Історія Скита Манявського“ і Ігнація зь Любарова: „Житіє...“

Доси показано здебільша і в загальнім нарисї вплив Афона на Русь, показано, що завдячують Афонїтам наша давня лїтература, церков і чернеча організація. Однак в нас є докази й на те, що вимїна думок і лїтературних здобутків між Афоном і Русею не була односторонна; вона була взаїмна, обопільна. Вже те саме, що Афонїти займали ся церковними справами своєї вітчини і в рішаню тих справ брали часто дуже живу участь, каже конечно признати їм яке-таке знанє тих справ. Якими-ж дорогами доходили вони до того знаня, живучи осторонь від своєї вітчини? Не інакше як дорогою частих письменних зносин і вимїни книжок. Ми вже згадали про Ісаакія, котрий в імени митрополїта Мардарія писав посланїє старшинам львівського ставропигійського братства; той сам Ісаакій ходив також з початком 1600. р. в посольстві від львівського єпископа Гедеона Балабана в Царгород і Александрію, щоб порадитись тамки як вдавати церковні книги для потреб руської православної церкви і який був би найвідповіднійший спосіб веденя успішної борби з унією. Щоб ближе познакомити александрійського патріарха Мелетїя з унією він передав єму книжку Скарги: „O rządzie i Jedności Kościoła

Вожего“, з котрою Мелетій не розуміючи польської мови, послав Ісаакія на Афон. З огляду на те саме важний тут і сам кінець Мардарієвого посланія, що єго писав „недостойный Ісакія, бывшій проигумень Дерманьскій“. Сей кінець такий: „Молимъ же, ваше благородіє, моего посланьца съ любовію пріимите и о моемъ сестренци Димитріи рачьте ему извѣстити гдѣ будетъ водворятися или на Москвѣ или въ Лядьской земли. И аще что маєте друку нового, Квръ Іоане Красовскій, посылайте къ намъ, и отцу митрополиту и миѣ Ісакієви недостойному“¹³⁾.

Ті слова показують, як бачно слідили наші Афоніти за літературним рухом на Русі, стараючись познакомити ся як найскорше з єго найновішими плодами. Така виміна книжок тревала і пізнійше. підтримувана не лиш високопоставленими духовними особами в показаній вже цілі, але й приватними людми, котрі крім „спасенія душі“ не мали на думці ніяких дальше сягаючих намірів. В числі дванадцяти афонських рукописей, що находять ся в цісарській бібліотеці

¹³⁾ Акты, относящіє ся къ Ист. зап. Россіи. Т. IV. ст. 433.

в Відни, є назначена н - ром 9 „Палея“ з XVI. в. На заголовнім листі тої Палеї написано :

„Книга бытіа небеси и земля, изложіне иже ко стїи оца нашего Іоанна Златоуста, архієпископа Константина града, о сотворенїи твари видимѣ и невидимѣ и о пришествіи хвѣк и о воплощенїи его и о распатїи и о воскресенїи его и о сѣдѣк и о законѣк и о ѿверженїи жидовствѣмѣк“ .
(Все киноваром) Внизу же на первых девяти листах (тоже киноваром) дописано : Бѣ лѣкто з. из. мїца маж кс дѣ идик з. Сѣм рѣ вжїи сценноерей козма Василевїи словѣжитѣ храмѣ оуспенїа прѣтоє вгѣматере ѿ вгѣспїсаема хрѣда ковлѣ придѣ єс ми сїю книгоѣ глѣмоѣю палѣю своє рѣ дшєвнѣ сїсенїа вѣ стѣбю горѣ вманастїи великїи глѣмы Оиладарѣ и єсть хрѣ цѣрское и великое лѣры оувєденїє прѣтїа вѣца во цркѣ вѣчно и на векн непєродшно. Я хтѣовы мєлѣ сїю (мжї

4 і 5 листом хви́ує один лист; нуме-
рація листів була зроблена потім.)
ВГО́ вѣ второ́е и страшно́е прише́ствие
Х҃во егда на землю прїиде́ сош̄ правѣ́ннѣ
и грѣ́шннѣ и хто сїю книгу ѿ того ма-
настыра ѿиме́ да ко́ди на немъ клятва
стѣ́ ѿць тїи́ и ѿникен и дана бѣ́ сїа
книга в ро́сы старцо́у чеснѣ́ того ст҃го
монастыра халандара которїи в запрѣ́
приходили до наше земли литовское
именемъ сщенико́у Маѣ́имоу а ино-
ко́у Анастасїю, се маю́ поминати сїе́ дѣ́
дши: василїа облы́ноу сщенико́у коз-
моу-тагану¹⁴⁾.

Таких дарів книгами, роблених чер-
цям спасенїя душі ради, напливало на
Афон много з ріжних сторін. Польські-ж
книги, церковні піснї і рукописї з XVI.
в. стрічав по афонських бібліотеках не
дуже то й давно, бо ще 1832. р. Поляк,
Гнат Петрашевський¹⁴⁾). Коли зважимо,

¹⁴⁾ Ор. ст. 75—76.

що в XVI. — XVII вв. наша суспільність годувала ся головню польськими книгами, що такі книги, як Скарги, обговорювали головню наші справи, та що вони могли вирости тільки на нашім ґрунті, тоді мимохіть прийде ся нам записати й слова Петрашевського про польські письма на карб наших літературних зносин з афонськими черцями.

VI.

Живі зносини і літературна взаємність, що лучили в протягу таких довгих віків Афон з цілою Славянщиною, чимало причинили ся до зросту і збогаченя афонських бібліотек. Нині не ма там і половини давних скарбів. Ослаблене інтересу для науки і байдужність черців відбила ся некористно і на афонських бібліотеках; часть книг згоріла підчас пожарів, другу спродали черці або забрали чужинці. Щоб показати, як мало цїнили і дбали про скарби своїх бібліотек черці нашого столїтя, я покличу ся на свідоцтво одного Англїчанина, любителя старини, лорда Курцона, котрив слїдячи за старинними рукописями, два рази вибирав ся на Афон і оголосив друком так опис своїх подорожнїх¹⁵⁾, як і здобутки своїх

¹⁵⁾ Curzon: Virsits to Monasteries in the Levant.

бібліографічних дослідів. Бувши другий раз на Афоні в 1837. р. він заходив до многих монастирів, між другими й до монастиря св. Павла, основаного волооським воеводою, Константином Банкобином. В тім монастири зійшов ся англійський лорд з вельми добрячим і вічливим ігуменом, котрий не тільки, що старав ся показати єму все, але в додатку постановив собі обдурати свого гостя на від'їздім якою небудь книгою. Ось як розповідає сей цікавий епізод сам лорд Курцон :

„По поводъ на това си размѣнихме по нѣколко горѣщи комплименты, и азъ прѣдложихъ да си зему като такава въспоминание едина книга. „О! съ сѣка готовность каза игумень тъ, ний не си служвмъ съ старитѣ книги и мене ще ми буде драго ако вий приемиете една“. Ний се върнухме въ библиотеката и игуменьтъ зъ цървата, която му се попадна подъ рука, както би зель единъ камъкъ отъ кучина, и ми ю подаде. Тогава азъ казахъ : „ако вий не обръщате внимание на книгата, която сте тѣй добъръ да ми подарите, то оставете ме да си зема една, която ми аресва.“ И това като рѣкохъ, азъ снехъ украсеното българско евангеліе. Мучно вѣрвахъ, че той ми ю подарил, а когато игумень тъ ми ю подаде въ ру-

цѣ, азъ се съ будихъ като отъ сънь. Туй за което могу да буду осужданъ, то е, че тугакси повскахъ да зему нѣкоя и друга съ пари, но тѣ ми чи дадоху, като на стояваху да зему и тѣхъ като подаръкъ. Така азъ зехъ и другитѣ два тома, прѣписи на евангелието, които горѣ споменухъ: сичкитѣ три като доброволенъ подаръкъ. Почувствувахъ се посраменъ, когато првехъ послѣднитѣ двѣ книги; но кой може противстоя на мое мѣсто, като знае че тѣ су съ въ ршенно безъ цѣна за калугеритѣ, за що то не можеху да се продадутъ по пазаритѣ на Цариградъ, Смирна, Солунъ или нѣкой другъ ближенъ градъ. Какъ то и да е, прѣди да замину, като едно утѣшение на съвѣсть та св, азъ дадохъ нѣколко пари за църквата¹⁶⁾.

Се один з найяркѣйших примірів того, як зберегали черці на Афоні дорогоценні памятники давной літератури. А таких примірів назбиралось би й більше; бо якими-ж другими дорогами могли за-

¹⁶⁾ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ вид мін. нар просвъ. в Софії 1892. р. кч VII. (Български рукоп. въ библиотеката на лордъ Zouche. Отъ Д-ръ П. Т. Гудевъ)

бристи афонські рукописи і книги в петербурзьку, московську, віденську і много других бібліотек, коли ни тими, що і в англійські? Жниво, яке настало на Афоні для європейських бібліографів вже в перші часи приходу Турків до Європи, тревало до недавного часу, а першими найзручнішими женцями на тій ниві були грецькі учені, котрі по упадку Царгорода знайшли для себе безпечний захист в Італії. Згадаю лиш звістного Івана Ласкаріса, котрий в морі афонських бібліотек виловив самі найкращі, вайдорогоціннійші перли. Тим то й не диво, що при лаких порядках не много давних памяток тишилось на Афоні. Що не впало жертвою вогню, чого не розкрали по просту любителі білих воронів, в роді згаданого Ласкаріса або лорда Курцона, чого не знищив вкінци зуб часу, або чернечого користолюбя, се грецьке правительство веліло списати в каталоги і взяло під свою опіку¹⁷⁾. Як ні везначні булиб ті

¹⁷⁾ Каталог лорда Курцона вид в Лондоні 1849 р. має заголовок: „Catalogue of Materiels for Writing, early Writings on tablets and stanes, rolled and other manuscripts and oriental manuscripts books in the library of the honorabl Robert Curzon at Parham, i the coutny of Sussex“. Крім того ді-

окрушиви давного богатства, все таки і між ними криє ся не один пам'ятник славянської літератури, не одна цінна книга, котру ми, може бути, давно, вважаємо за страчену. Все жде людської руки, котра з'умілаб відлучити зерно від полови, відгребати вго з під тисячелітнього пилу.

Не менше цінний матеріял заховав ся на Афоні для тих, що слідять за давною візантійською культурою і штукою. Афонські монастирі, церкви і каплиці такі богаті в різного рода пам'ятники старої культури, що можуть стати рядом з найбогатшими музеями. Стіни церков прикрашені фресками, іконостаси обвішані образами, ризниці повні золотом шитих фелонів, церковної посуду, дорогах хрестів, кадильниць і трун з мощами сьвятих угодників. Церкви на Афоні побудовані на взір софійського храму в Царгороді; величина їх середна; брак виразистих зарисів і плястики заступлений богатством бічних прикрас. Скрізь блищить і сліпить очи благородний метал, поряд з мозай-

пші каталоги афонських книг і рукописей уложили: Savastiano, Müller, Langlois, а в новітнім часі Lambros.

кою підбитою також золотом. Двері, лавки, столи з чорного або темного дерева прикрашені пишними різьбами, перламутуою, слоноювою костью і шовковими тканинами. Де нема різьби, золота, мозайки, там розсипані плоди малярської штуки. Все свідчить за тим, що давні черці не щадили праці, заходу і гроша, щоб прикрасити як найбагатше свої храми. Ся чернеча ревність, се дбане була колись головним мотором в плеканю і розвою гарних штук на Афоні, котрий на тім поли підчинив собі па довгі віки всю православну Славянщину.

Наша Русь переймила від Афонітів головню малярську штуку, котра як і всі другі гарні штуки на Афоні, не визначала ся богатством помислів і різnorodністю, хоч і трудно їй відмовити в певній степені оригінальності і характеру. Канони візантійської ортодоксії наложили в певній мірі і на штуку своє п'ятно; такий припис і так повинно бути; артист був обов'язаний остро придержуватись принципів іконографії. Хто з'умів заховати ті приписи, був майстер Твори фантазії трохи що не стягали на себе закидів ересі. От чим можна пояснити собі те що поодинокі предмети стрічаємо по всіх афонських церквах на однім і тім самім місци, що ті

предмети нічим не різняться один від другого, як не різняться ся від себе нічим і ті великі на полотні мальовані образи Ісуса Христа, Пречистої і сьв. Юрія або сьв. Миколи, котрі не так то ще давно украшали всюди, а декуди й нині украшають чорні стіни наших селянських хат. Візантійська штука, що пережила й на Афоні свій вік, не видержала конкуренції з німецькими спекулянтами - промисловцями, підчинилась їм і сховалась в музеї. Однак за її панованем на Русі сьвідчить багато пам'ятників по давніх церквах, між котрими в може найцінніший іконостас Богородчанської церкви.

Така старосьвітчина, з якою можна стрінути ся в афонських бібліотеках, монастирях і церквах, а може бути ще більша, живе і в цілім сьвітогляді афонських жителів. З церков та бібліотек могли її давнійше прогнати почасти чужинці своїми нападами, могли її почасти вкрасти в наших часах археологи, — та в людській душі вона знайшла собі безпечний і нї для кого недоступний захист. Нова європейська цивілізація не вбила тої старосьвітчини, завдяки тому китайському мурови, яким Афоніти відмежили себе від цілого сьвіта. Тому й не дивно, що чужинець

знаходить тут з'організовану громаду людей, котрі, думаючи і працюючи, стоять своїми думками і ділами о цілі сотки літ позаду нового часу. Не дивно, що тут заховалися традиції, звичаї і порядки, котрі нагадують нам перші вікі християнства. Найдавніші легенди і перекази про сьвятість афонської гори зберігають ся тут поряд зі споминами про напади Латинян і Турків і новішими оповіданнями про чуда афонських ікон і угодників. Кожний монастир оточений авреолею сьвятости: нема монастиря, котрий би не вєславив ся яким небудь чудом, або памятю сьвятого угодника, що то жив чи вмер в сій чи другій осели. І так, монастир Зографу величає ся іконою Пречистої Діви Марії, котру мав малювати на полотні сам євангеліст Лука ¹⁸⁾. По тій причині, що найславніші ікони афонських церков вийшли з під пензля славного маляря Павзеліна, черці звичайно голосять, що та або друга ікона є твором сего артиста. В многих монастирях находять ся моці сьвятих, а в іверській монастири н. пр. зберігалась ще з XVIII. в. ціла рука сьв. мученика

¹⁸⁾ Raumer: op cit ст 11.

Афанасія. про котрого черці розповідали найрізнійші легенди ¹⁹⁾).

Подібно, як в попередних віках переписувалось на Афоні много апокріфічних легенд (згадаю лиш легенду про Варлаама та Йоасафа, котра є темою вельми цікавої, хоч не оголошеної ще друком, порівнюючої студії дра Ів. Франка), котрі в редакціях афонських черців ширили ся по цілій Славянщині, так і тепер ще старі й нові легенди та перекази, оповідані тими-ж черцями. глибоко западають в душу славянського богомольця, що вернувшись домів, з неудаваним жахом і побожностю розказує їх тихими, зимовими вечерами цікавим селянам. Вражене, яке ті оповідання роблять на слухачів, передав по майстерськи російський поет Некрасов у своїй поемі „Кому на Руси жить хорошо“. Переводом Некрасового оповідання я й закінчу свій очерк:

Зимою перед скипкою
Сидить сімя, працюючи,
А гість говорить сам!
Вже в бани добре вигрів ся,

¹⁹⁾ Архивъ . ст. 131—132.

Рукою благословивши,
Досита юшки ложкою
Своєю-ж цопоїв.
По жилах ходить чарочка
Рікою мова ллєсь.
Завмерло все в хатиночцї:
Старий дїдусь, заслухавшись,
Пустив постолї з рук;
І човник вже не чикає,
Заслухалась робїтниця
При ткацьких креснах теж;
Застиг вже на мизинчику,
Вколотїм у Евгенїї,
Застиг в дочки господаря
Високий мїхурець,
А дївка й не оглянулась,
Як до кровї вколола ся;
І з рук шитво їй випало,
Сидить — зїницї блискають,
Руками розвела ...
Не рухаючись, звїсила
З лавок дїтвора голову:
Як морські пси, дрїмаючи
На ледї за Архангельском,
Лежать на животї.

Лиць не уздриш, — завішані
Спадаючими пасмами
Волося — се вже знаєте,
Що жовтий волос той.
Чекай! Ось — ось афонськую
Скінчить вже гість історію,
Як Турок побунтованих
Черців у море гнав.
Як йшли покірво іноки,
І погибали лавами....
Почуєш жах у шепоті
І ряд очий наляканих
Побачиш, повних сліз!
Зближилась хвиля остраху, —
І веретено бистрее
В хазяйки покотило ся
З колін її долів.
Кіт Васька насторожив ся, —
І скіць собі за ним!
Колиб не те — то — тób ему
Дісталось Васці бурому,
А тут і не оглянулись,
Як він зручною лапкою
Раз в раз его потручував,
Як бавив ся він з ним,

І як воно качало ся,
Поки не розмотали ся
Напрядені нитки

У Відни, дв. 1—20. марта, 1893. р.

Похибъи.

Ст. 12. стр. 9 з гори, 1814. р. має
бути 1614. р

О. Кенан. Сибір ч. I. і II.	1·20 зр.
Г Данилевский. Збігці в Новоросії	1·00 "
„Кобзар“ Тараса Шевченка, 2 томи 4·50 зр., без перес., з перес.	5·00 "
Книга пісень Генрика Гейне, Лесї Українки і Макс. Стависького	—·80 "
Леся Українка. На крилах пісень	—·60 "
Коза дереза, дитяча оперета М. Лисенка	—·80 "
Мапа етнографічна України Русі	—·20 "
Твори Трофима Зіньківського ч. I.	1·00 "
Др Кость Левицкий. Словар правничий	3·50 "
Уманець і Спілка. Словар російско-українсь- кий I.	2·50 "
Байда. Одисея ч. I. і II.	2·20 "
Остап Вересай, картина хромолітограф.	—·50 "
Гуцул і гуцулка, дві картини	1·00 "
Никола Устиянович. Повісти	—·85 "
I. Грабович. Марта Борецка.	—·32 "
Безсторонний Іван. Відношеня обрядові в Галичині всхідній	—·30 "
Іг. Онишкевич. Бібліотека т. III.	1·50 "
Вол. Навроцкий. Твори	1·20 "
Ів. Франко. Вибір поезий Г. Гайне	—·50 "
Ів. Франко. Нарис філософії ч. I.	—·30 "
Ю. Верне. Подорож довкола землі	—·60 "
Молитвенник для дітей (фонетичний)	—·20 "
Історична бібліотека всі томи	
Бібліотека повістей „Дъла“, всі томи	
Шевченко з бандур'ю над Дніпром	—·25 "

618554

1992

B-3984

У накладці ул. академічна число 8. *у Львові*
можна дістати слідуючі книжки:

Чайченко. Хома Макогін, убогий наймит	5	кр.
„ Робінзон	20	„
Север. За дя святі землі	50	„
Абгар Солтан. При стрілецькій ватрі	40	„
Хванько, В народ, оповіданє	15	„
Загірня М. Жанна д'Арк. Діва орлеанська	10	„
„ „ Про Оврама жидовина	10	„
С. Нагибіда. Про руску правосіць	5	„
М. Залуквич. Кістяги Гольбайна ч 2.	15	„
Кор. Устяинович. М Θ Равекий і російский панславїзм	80	„
Збірник оповідань. ч. II. Бібл Батьківщини	20	„
Зеркало з року 1890, 1891, 1892 по 2 зр	—	„
Евген Гребінка. „Байки“	10	„
Всевол. Гаршин. „Маярі“ оповіданє	10	„
Павло Граб. Пролісок	20	„
Геріш — Герасимович. Що то є господарність	20	„
Осип Маковей. Поезії	20	„
Іван. Сурик. Твори, переклад з російского	10	„
Митро Оледькович. Українські писання	10	„
Василь Кулик. Писання	10	„
Павло Граб. З чужого поля. Переклади	20	„
Василь Шурат. Чернеца Республіка на Афоні	10	„
Володимир Шашкевич. Поезії (друкують ся).		

3

B 3.984

ДРІВНА БІБЛІОТЕКА.
Книжочка 8.

ЧЕРНЕЦА РЕСПУБЛІКА
на
АФОНІ.

Написав
Василь Шурат.

Ціна 10 кр.

ЛВІВ, 1895.

НАКЛАДОМ КОСТЯ ПАНЬКОВСЬКОГО.